

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.32>

ОБМЕЖЕННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Летнянчин Л.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права України,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Яворський В.О.,
*студент 1 курсу магістратури
факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Летнянчин Л.І., Яворський В.О. Обмеження в реалізації прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану через призму практики Європейського суду з прав людини.

У статті проаналізовано втручання держави в реалізацію прав людини і основоположних свобод в умовах воєнного стану. Розглянуто особливість такого втручання через призму практики Європейського суду з прав людини.

Вказано на необхідність дотримання балансу між публічними та приватними інтересами. Наголошено на тому, що збалансоване співвідношення є невід'ємною складовою верховенства права. Проаналізовано деякі висновки зі справи Європейського суду з прав людини «Кривенький проти України» та Доповіді Венеційської Комісії «Про правовладдя». Зазначено, що загальні інтереси суспільства та конкретного індивіда мають перебувати у справедливому балансі.

Була висловлена думка про те, що забезпечення інтересів суспільства або держави може передбачати й обмеження в реалізації прав і свобод конкретної особи. Наголошено на необхідності пропорційності такого обмеження. Зазначені права, які не можуть бути обмежені за жодних підстав.

Виділено три основні критерії, за яким обмеження є неправомірним втручанням у права людини. Проаналізовано критерій «встановленості законом». Було стверджено, що поняття «закон» у даному контексті слід розуміти у широкому значенні. Наведено вимоги до законодавства. Проаналізовано «Case of Chahal v. The United Kingdom», а також національне законодавство на предмет наявності вищезазначеного критерію. Визначено, що підстави обмеження наявні, зокрема, в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Наголошено на необхідності дотримання принципу верховенства права на прикладі «Case of Tsezar and others v. Ukraine»

Проаналізовано критерій «переслідування легітимної мети». Встановлено вичерпний перелік законних цілей, проте зауважено, що такі цілі можуть широко тлумачитись. Зроблено висновок про наявність легітимної мети, а саме необхідність забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності.

Проаналізовано критерій «необхідності в демократичному суспільстві». Актуалізовані висновки у справах «Case of Dubska and Krejzova v. The Czech Republic», «Case Of Vavřička And Others v. The Czech Republic». Наголошено на можливості обмеження прав і свобод індивіда тільки за відсутності альтернатив та виключно у тій мірі, яка мінімально достатня для досягнення поставленої легітимної мети на прикладі рішення ЄСПЛ «Affaire Vedat Şorli c. Turquie» Вказано, що в умовах воєнного стану в Україні поєднання менш важливими правами для забезпечення більш важливіших є доречним і необхідним у демократичному суспільстві.

Зроблені висновки про те, що в умовах воєнного стану в Україні обмеження в реалізації прав людини і основоположних свобод є правомірним втручанням через призму ЄСПЛ. Держава по-

винна застосовувати обмеження виключно у крайніх випадках, а будь-яке зловживання не допускається.

Ключові слова: обмеження в реалізації прав і свобод, Європейський суд з прав людини, воєнний стан, національна безпека.

Letnianchyn L., Yavorskyi V. Restrictions in the exercise of human and citizen rights and fundamental freedoms in conditions of martial state through the prism of the practice of the European Court of Human Rights.

The article analyzes state interference in the exercise of human rights and fundamental freedoms under martial law. The peculiarity of such interference is considered through the prism of the practice of the European Court of Human Rights.

The need to maintain a balance between public and private interests is indicated. It is emphasized that a balanced ratio is an integral part of the rule of law. Some conclusions from the case of the European Court of Human Rights “Kryvenky v. Ukraine” and the Report of the Venice Commission “On the Rule of Law” are analyzed. It is noted that the general interests of society and a particular individual must be in a fair balance.

The opinion was expressed that ensuring the interests of society or the state may also involve restrictions on the exercise of the rights and freedoms of a particular individual. The need for proportionality of such restrictions is emphasized. The rights that cannot be restricted for any reason are indicated.

Three main criteria are highlighted according to which a restriction is an unlawful interference with human rights. The criterion of “established by law” is analyzed. It was argued that the concept of “law” in this context should be understood in a broad sense. The requirements for legislation are presented. The “Case of Chahal v. The United Kingdom” and national legislation are analyzed for the presence of the above-mentioned criterion. It is determined that the grounds for the restriction are present, in particular, in the Decree of the President of Ukraine “On the introduction of martial law in Ukraine”. The need to adhere to the principle of the rule of law is emphasized using the example of “Case of Tsezar and others v. Ukraine”.

The criterion of “pursuit of a legitimate aim” is analyzed. An exhaustive list of legitimate aims is established, however, it is noted that such aims can be interpreted broadly. The conclusion is made that there is a legitimate aim, namely the need to ensure national security and territorial integrity.

The criterion of “necessity in a democratic society” is analyzed. The conclusions in the cases “Case of Dubska and Krejzova v. The Czech Republic”, “Case Of Vavřicka And Others v. The Czech Republic” are updated. The possibility of restricting the rights and freedoms of an individual is emphasized only in the absence of alternatives and exclusively to the extent that is minimally sufficient to achieve the set legitimate goal using the example of the ECHR decision “Affaire Vedat Şorli v. Turkey”. It is indicated that in the conditions of martial law in Ukraine, sacrificing less important rights to ensure more important ones is appropriate and necessary in a democratic society.

The conclusions are drawn that in the conditions of martial law in Ukraine, restrictions on the exercise of human rights and fundamental freedoms are a legitimate interference through the prism of the ECHR. The state should apply restrictions only in extreme cases, and any abuse is not allowed.

Key words: restrictions on the exercise of rights and freedoms, European Court of Human Rights, martial law, national security.

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошував на необхідності дотримання балансу між публічними та приватними інтересами. На думку вчених, аналізуючи практику ЄСПЛ можна дійти до висновків, що збалансоване співвідношення зазначених інтересів є невід’ємною складовою верховенства права [1, с. 200]. Так, у справі ЄСПЛ «Кривенький проти України» судом вкотре були зроблені висновки про те, що вимоги загального інтересу суспільства та вимоги захисту основоположних прав особи мають перебувати у справедливому балансі [2]. Такі висновки підтверджуються й Доповіддю Венеційської Комісії «Про правовладдя», в якій наголошено на необхідності гнучко застосовувати норми права для досягнення людинолюбства й справедливості [3].

Враховуючи вищевикладене, стверджуємо, що в умовах воєнного стану обмеження в реалізації прав людини і основоположних свобод, не лише можливе, а й навіть доцільне, якщо передусім ставиться вища мета – забезпечення інтересів суспільства або навіть саме існування демокра-

тичної держави. Під час війни безпека людей ставиться вище за деякі права і свободи конкретної особи.

Варто зазначити, що обмеження прав та свобод мають бути виправданими, такими, що забезпечують суспільні інтереси таким чином, щоб не створювати надмірного тягаря для конкретного індивіда. Окрім того, деякі права та свободи не можуть бути обмежені за навіть в умовах воєнного стану. Зокрема, право на життя, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність тощо. Заборона обмеження таких прав закріплена статтею 64 Конституції України [4]. На думку вченої Н. Петечел, така заборона є конституційною гарантією прав людини і громадянина, оскільки побудова демократичної держави передбачає не лише проголошення, а й забезпечення прав людини у будь-яких ситуаціях [5, с. 141].

Постає питання, чи правомірне обмеження прав людини в умовах воєнного стану?

Мета дослідження полягає у визначенні законності та допустимості втручання у права і свободи людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню питань, пов'язаних із обмеженням прав і свобод людини в умовах воєнного стану, приділяли увагу у своїх наукових працях такі вчені: Курганська О.В., Гриньо Д.Д., Петечел Н., Предместніков О.Г., Халюк С.О., Карпунець В.Д., Славко А.С., Савчин М.В. тощо.

Виклад основного матеріалу. Стаття 15 Конвенції про захист прав і основоположних свобод (далі – Конвенція) регламентує можливість відступу держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Зокрема, це стосується воєнного стану [9]. Проте, Висока Договірна Сторона може вживати лише такі заходи, яких вимагає гострота становища. Окрім того, такі заходи не повинні суперечити її іншим зобов'язанням.

Європейський суд з прав людини наголошує на тому, що будь-яке обмеження є неправомірним втручанням у права людини, якщо воно:

- не встановлено законом;
- не переслідує легітимну мету;
- не було «необхідним у демократичному суспільстві».

В контексті тематики даного дослідження розглянемо, чи правомірним є втручання у права людини в умовах воєнного стану в Україні в контексті вищезазначених критеріїв.

Критерій «встановлено законом» означає факт наявності юридичного підґрунтя в національному законодавстві. В даному контексті поняття «закон» розуміється не у формальному значенні, а у сутнісному. Шишка О.Р. порівнює такий термін з терміном «писане право» [6, с. 54], з яким ми цілком погоджуємося. У широкому розумінні поняття «закон» розглядає і ЄСПЛ. Слід зазначити, що такий закон має відповідати критеріям доступності, зрозумілості, передбачуваності наслідків, чіткості тощо.

Окрім того, обмеження прав і свобод має бути вичерпним, а також не зачіпати абсолютні права. Так, стаття 3 Конвенції передбачає заборону катувань. Не існує жодних винятків, за яких така заборона була б знята. ЄСПЛ зазначає, що відступ від зобов'язань на підставі статті 15 Конвенції не передбачає відступу від статті 3. Навіть з міркувань національної безпеки жодна особа не може бути піддана жорсткому поводженню чи катуванню («Case of Chahal v. The United Kingdom») [15].

Так, стаття 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає заборону обмеження прав і свобод людини і громадянина, що передбачені частиною другою статті 64 Конституції України. Стаття 6 цього закону встановлює вимогу зазначення вичерпного переліку обмежених прав і свобод та зазначення строку дії цих обмежень для Указу Президента України про введення воєнного стану [7].

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» виконано вищезазначену вимогу та зазначено про можливість обмеження в реалізації прав, що передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [8].

На нашу думку, вказане нормативне регулювання цілком відповідає критеріям доступності, зрозумілості, чіткості та передбачуваності наслідків, а тому критерій встановленості законом є повністю виконаним.

Варто наголосити на тому, що відступ від зобов'язань на підставі статті 15 Конвенції не має бути свавільним. Так, Відділ програм співробітництва Ради Європи наголошує на тому, що закон – той каркас, що забезпечує функціонування суспільства навіть у разі надзвичайного становища [16, с. 23]. Існування надзвичайної ситуації в жодному разі не дає державі повноважень відступа-

ти від дотримання принципу верховенства права. На нашу думку, законодавство в таких умовах навпаки має забезпечувати цей принцип.

Наприклад, у справі ЄСПЛ «Case of Tsezar and others v. Ukraine», в якому заявники скаржились на порушення статті 6 Конвенції, суд визнав, що хоча Україна не могла забезпечити роботу національних судів на непідконтрольних територіях, все одно забезпечила право на справедливий суд, зокрема шляхом внесення змін до законодавства. Так, суди на підконтрольних територіях мали повноваження розглядати справи судів на непідконтрольних територіях. Суд дійшов висновку, що Україна виконала свої зобов'язання, оскільки вжила усіх наявних у неї заходів для організації судової системи та забезпечення прав, передбачених статтею 6 Конвенції, а отже порушення пункту 1 статті 6 Конвенції відсутнє [17].

Критерій «переслідування легітимної мети» базується на статтях 8-11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Саме в цих статтях наведений вичерпний перелік законних цілей, які можуть служити підставою для обмеження прав і свобод особи [9]. Серед них:

- національна та громадська безпека;
- територіальна цілісність;
- економічний добробут країни;
- запобігання заворушення чи злочинам;
- захист здоров'я чи моралі;
- захист репутації, прав і свобод інших осіб;
- охорона публічного порядку;
- запобігання розголошенню конфіденційної інформації;
- підтримання авторитету і безсторонності суду.

Аналізуючи практику ЄСПЛ, В.І. Зінкін зазначає: якщо обмеження прав здійснювалось не для досягнення легітимної мети, то засоби, що використовувалися для її досягнення не були легітимними [10]. Окрім того, обмеження прав необхідно тлумачити так, щоб їх перелік був абсолютно вичерпним. Тим не менше, суд може доволі широко тлумачити перелічені легітимні цілі.

Відступ держави від зобов'язань для досягнення легітимних цілей також має бути виправданим. Так, Відділ програм співробітництва Ради Європи, аналізуючи справу ЄСПЛ «Government of Denmark v. the Government of Greece ; Government of Norway v. the Government of Greece ; Government of Sweden v. the Government of Greece ; Government of the Netherlands v. the Government of Greece» сформулював критерії, за якими дозволяється відступ від зобов'язань. Так, ситуація має бути реальною та невідвратною, її вплив має зачіпати всю націю, продовження організованого життя має бути під загрозою, а криза або надзвичайна ситуація мають бути винятковими, такими, що звичайні заходи або обмеження, які допускаються Конвенцією для підтримки громадської безпеки, здоров'я і порядку, стають явно недостатніми [16, с. 14-15; 18].

На нашу думку, обмеження в реалізації прав і свобод конституційних прав людини і громадянина в Україні в умовах воєнного стану переслідує цілком легітимну мету, оскільки під час повномасштабного вторгнення для нашої держави створилася загроза для національної безпеки та територіальної цілісності.

В українському законодавстві поняття національної безпеки визначене у Законі України «Про національну безпеку України», а саме: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11]. Тобто поняття територіальної цілісності є складовим елементом національної безпеки.

Оскільки втручання у права і свободи людини і громадянина здійснюється для виконання зобов'язань держави із захисту людини та громадянина, зокрема шляхом охорони національних інтересів України, таке втручання є виправданим і має законну мету.

Про останній критерій «необхідності в демократичному суспільстві» ЄСПЛ зазначає, що втручання є необхідним, якщо воно відповідає «нагальній суспільній потребі», співрозмірно законній цілі, а мотиви «відносними й достатніми» («Case of Dubska and Krejzova v. The Czech Republic», «Case of Vavřicka and others v. The Czech Republic») [12; 13, 14]. Тобто, хоча держава і наділена повноваженнями обмежувати права і свободи людини і громадянина, проте лише у тій мірі, яка мінімально достатня для досягнення поставленої легітимної мети.

Держава, встановлюючи обмеження в реалізації прав і свобод, повинна постійно проводити оцінку того, чи забезпечується належний баланс між суспільними й приватними інтересами, і чи

не створюється надмірний тягар для індивіда. Якщо з'являється можливість пом'якшення цих обмежень без шкоди для досягнення легітимної мети, держава зобов'язана це зробити. Також важливо завжди аналізувати, чи є обмеження прав єдиним способом досягнення законної мети. За можливості слід обирати найменш обтяжливі для людини заходи, застосовуючи обмеження лише за відсутності ефективних альтернатив.

Так, в Рішення ЄСПЛ «Affaire Vedat Şorli c. Turquie» стосувалося права на свободу вираження поглядів в умовах надзвичайного стану. Заявник поширив в Facebook критику Президента Республіки. Уряд, посилаючись на те, що в державі відбувається військовий заколот зробив заяву про відступ від зобов'язань, зокрема, обмежив право на свободу вираження поглядів та заарештував заявника. Суд визнав таке обмеження, як і тримання заявника під вартою таким, що не було необхідним у демократичному суспільстві, а оскаржуваний захід не був пропорційним законним цілям [19].

Найдискусійнішим в умовах сьогодення залишається питання, чи необхідні обмеження в реалізації прав людини і основоположних свобод для забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності? Стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність. Головним обов'язком держави залишається утвердження і забезпечення прав і свобод людини, особливо зазначених цінностей.

Водночас, Конституція визнає, що окремі конституційні права індивіда можуть мати більшу вагу порівняно з іншими. Тому в ситуаціях, коли альтернативи відсутні, тимчасове обмеження в реалізації менш значущих прав заради захисту більш важливих є обґрунтованим і виправданим.

Так, заборона зібрань або обмеження свободи пересування направлене на запобігання загрозам людського життя, оскільки, вочевидь, скупчення людей підвищує ризик масових жертв, створює умови для порушення громадського порядку. А відсутність обмежень на в'їзд у небезпечні зони (наприклад, заміновані дороги) може призвести до трагічних наслідків як для цивільного населення, так і для рятувальних служб. На жаль, в умовах воєнного стану таких прикладів безліч, тому ми переконані, що обмеження, які запроваджені в Україні є необхідними у демократичному суспільстві.

Висновок. Таким чином, обмеження в реалізації прав людини і основоположних свобод в умовах воєнного стану в Україні є правомірним втручанням. Воно передбачене чинним законодавством, відповідає критеріям «якості закону», переслідує легітимну мету та є «необхідними у демократичному суспільстві». На сьогоднішній день такі обмеження є мінімально необхідними для забезпечення безпеки та захисту кожного громадянина.

Держава зобов'язана захищати права і свободи людини, навіть за умов воєнного стану, у тому числі шляхом обмеження в здійсненні деяких прав. Водночас, такі обмеження повинні бути несправильними та застосовуватися виключно у випадках, коли це дійсно виправдано й необхідно для досягнення визначених законодавством цілей. Окрім того, держава без винятків повинна забезпечувати абсолютні права та дотримуватися принципу верховенства права навіть в умовах надзвичайного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназюк Я. Принцип пропорційності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Expert: Paradigm of Law and Public Administration*. 2021. Т. 18, № 6. С. 197–214. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-197-214](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214) (дата звернення: 30.11.2024).
2. Case of Kryvenkuu v. Ukraine: Case of European Court Of Human Rights of 16.02.2017.
3. Європейська Комісія. «За демократію через право». Доповідь про правовладдя. 2011. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 30.11.2024).
4. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
5. Petechel N. Restrictions on human rights under martial law. *Law & Society*. 2024. No. 9. P. 141–146.
6. Шишка О.Р. Концепт терміна «закон» у практиці ЄСПЛ. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: Зб. наук. пр., м. Харків, 29 трав. 2020 р.

7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 27 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 7 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.11.2024).
10. Легітимність та пропорційність мети втручання. *СУДОВА ПРАКТИКА*. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/конвенція-про-захист-прав-людини/легітимність-та-пропорційність-мети/> (дата звернення: 30.11.2024).
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII: станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.11.2024).
12. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *ВЕРХОВНИЙ СУД*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199> (дата звернення: 30.11.2024).
13. Case of Dubská and Krejzová v. The Czech Republic: Case of European Court Of Human Rights of 11.12.2014.
14. Case of Vavříčka and others v. The Czech Republic: Case of European Court Of Human Rights of 08.04.2021.
15. Case of Chahal v. The United Kingdom: Case of European Court Of Human Rights of 15.11.1996.
16. Відділ програм співробітництва Ради Європи. Посібник із застосування Європейської конвенції з прав людини під час надзвичайної ситуації (кримінальне судочинство). Київ, 2023. 53 с.
17. Case of Tsezar and others v. Ukraine: Case of European Court Of Human Rights of 13.02.2018.
18. Case “Government of Denmark v. the Government of Greece; Government of Norway v. the Government of Greece; Government of Sweden v. the Government of Greece; Government of the Netherlands v. the Government of Greece”: Case of European Court Of Human Rights of 24.01.1968.
19. Affaire Vedat Şorli c. Turquie : Case of European Court Of Human Rights of 28.02.2022.